

Jerzy Sojka

Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie

Dziedzictwo teologiczne Marcina Lutra jako inspiracja dla współczesnej krytyki globalizacji, na przykładzie publikacji Światowej Federacji Luterńskiej

Streszczenie

Jednym z ciekawszych wątków we współczesnej debacie w łonie luteranizmu na świecie jest pytanie o aktualizację teologii Marcina Lutra w odniesieniu do problemów i wyzwań współczesności. Przykładem takich działań są m.in. wypowiedzi i publikacje wydawane pod auspicjami największej międzynarodowej organizacji zrzeszającej Kościoły luterzańskie – Światowej Federacji Luterńskiej – Wspólnoty Kościołów. Po roku 2000 jednym z ważniejszych obszarów zainteresowania w refleksji podejmowanej na forum Federacji w odpowiedzi na wyzwania, przed jakimi stają jej Kościoły członkowskie, była aktualna sytuacja gospodarcza, w tym szczególnie procesy globalizacyjne. Jedną z inspiracji tej krytycznej refleksji była odczytywana na nowo myśl teologiczna Reformatora, ze szczególnym uwzględnieniem jej wątków poświęconych kwestiom gospodarczym (w tym m.in. pracy, wymianie handlowej), a także postrzeganiu Kościoła w kategoriach wzajemnie zobowiązanej i solidarnej wspólnoty (m.in. wczesne stadium luterskiej teologii Wieczery Pańskiej) czy też interpretacji kluczewego przesłania teologicznego luterńskiej reformacji, a więc nauki o zbawieniu jedynie z łaski przez wiarę. Artykuł prezentuje, jak w programach studyjnych Światowej Federacji Luterńskiej prowadzonych po roku 2000 odniesienia do tych obszarów teologii Marcina Lutra wykorzystywane są jako narzędzia krytyczne wobec panujących współcześnie stosunków gospodarczych, co jednocześnie pozwala ukazać, jak współcześni spadkobiercy reformacji odczytują jej spuściznę teologiczną w odniesieniu do wyzwań dzisiejszego życia gospodarczego.

Słowa kluczowe: luteranizm, globalizacja, Marcin Luter, Światowa Federacja Luterńska

Światowa Federacja Luterńska wobec globalizacji – wprowadzenie

Na przestrzeni ostatnich blisko trzydziestu lat kwestie związane z oceną procesów globalizacyjnych stały się istotnym wątkiem refleksji Światowej Federacji Luterńskiej¹. Stanowią one element namysłu nad rzeczywistością społeczną w jakiej funkcjonują jej Kościoły członkowskie. To krytyczne zaangażowanie widać choćby w wynikach czterech ostatnich Zgromadzeń Ogólnych ŚFL, a więc najważniejszego gremium Federacji. W *Postaniu* VIII zgromadzenia w Kurytybie, jego głównym dokumencie teologicznym, znalazła się wyraźna krytyka niesprawiedliwych systemów

¹ Dalej: ŚFL.

gospodarczych jako zagrożenia dla przyszłości ludzkości. Jako jedno z takich zagrożeń wskazany został także kryzys zadłużeniowy (VIII Vollversammlung 1990: 137–139). Na kolejnym IX zgromadzeniu w Hongkongu w roku 1990, w *Postaniu* zgromadzenia także znalazł się *passus* poświęcony niesprawiedliwości ekonomicznej, który łączył ją wyraźnie z procesami globalizacyjnymi, czyniąc te ostatnie odpowiedzialnymi za procesy marginalizacji w społeczeństwach (IX Vollversammlung 1997: 59). X zgromadzenie w Winnipeg w roku 2003 wypowiedziało się w swoim *Postaniu* jeszcze bardziej krytycznie. Określono w nim neoliberalną globalizację mianem „fałszywej ideologii”, która wymaga zmiany, także poprzez aktywność Kościołów, zaś jej kluczowe przekonania odnośnie do roli rynku, znaczenia prywatnej własności, konkurencyjności uznano za „bałwochwalstwo” prowadzące do systematycznego wykluczenia tych, którzy owych pryncypiów nie spełniają (Vollversammlung 2005: 61). Tę ostrą diagnozę potwierdziło kolejne XI zgromadzenie w Stuttgarcie w oświadczeniu zatytułowanym „*Chleb powszedni*” zamiast *chciwości* – *ŚFL wzywa do ekonomicznej i klimatycznej sprawiedliwości* (XI General Assembly 2010: 65–69). Tytuł ten bezpośrednio nawiązuje do tematu zgromadzenia, którym była IV prośba² Modlitwy Pańskiej „Chleba naszego powszedniego daj nam dzisiaj”.

Temat krytyki sytuacji ekonomicznej nie był tylko przedmiotem zainteresowania Zgromadzeń Ogólnych, stał się też stałym elementem pracy studyjnej ŚFL. Tutaj warto wymienić realizowane w jej ramach cztery inicjatywy, do wyników których będzie się odwoływać poniższa analiza. Pierwszą z nich jest proces studyjny związany z przygotowaniem najważniejszego dokumentu ekumenicznego w dialogu luterancko-rzymskokatolickim, a więc *Wspólnej deklaracji w sprawie nauki o usprawiedliwieniu* z roku 1999 (zob. Karski, Napiórkowski 2003: 499–523). W ramach tego procesu studyjnego odbyła się w Wittenberdze w 1998 roku konferencja poświęcona *Usprawiedliwieniu w kontekstach świata* [*Justification in the World's Context*], gdzie jednym z istotnych elementów refleksji były odniesienia do rzeczywistości globalizacji ekonomicznej. Wyniki tej konsultacji opublikowano w roku 2000 (Greive 2000, *passim*). Kolejny program studyjny dotyczył już bezpośrednio fenomenu neoliberalnej globalizacji. Jego wynikiem jest wydanie w roku 2005 tomu *Odpowiedzialność za siebie i przed sobą nawzajem. Neoliberalna globalizacja jako pytanie do luterskiej wspólnoty Kościołów* [*Verantwortung füreinander – Rechenschaft voreinander, Neoliberale Globalisierung als Anfrage an die lutherische Kirchengemeinschaft*] (Blomquist 2005, *passim*). Trzecia z inicjatyw poświęconych zagadnieniom gospodarczym w ramach pracy studyjnej ŚFL to tom z roku 2011 poświęcony teologii pracy pod tytułem *Godność pracy. Perspektywy teologiczne i interdyscyplinarne* [*Dignity of Work. Theological and Interdisciplinary Perspectives*] będący plonem seminarium w Genewie w roku 2011 (Mtata 2011, *passim*). Ostatnią zaś jest konferencja zorganizowana w Windhoek w Namibii, w dniach 28.01.–1.11.2015 roku pod hasłem *Global Perspectives on the Reformation. Interactions between Theology, Politics and Economics* [Reformacja w perspektywie globalnej. Interakcje między teologią, polityką i ekonomią]. Konferencja ta stanowiła istotny etap przygotowania ŚFL do

² Chodzi o podział tekstu Modlitwy Pańskiej zastosowany przez M. Lutra w jego katechizmach (por. np. Luter 2011: 109–110).

obchodów jubileuszu roku 2017, a więc 500 lat Reformacji. Warto w tym miejscu także zauważyć, że tematy ekonomiczne stały się przedmiotem dialogu międzyreligijnego prowadzonego przez ŚFL. Tematem strukturalnej chciwości zajęto się na konsultacjach z udziałem ŚFL i partnerów ekumenicznych oraz buddystów różnych tradycji i muzułmanów (Sinaga 2012, *passim*).

Wyżej wskazane inicjatywy, tak jak całość pracy studyjnej ŚFL, cechuje szukanie odpowiedzi na aktualne pytania z wykorzystaniem m.in. charakterystycznych wątków teologicznych luteranckiej tradycji. Jednym z głównych odniesień jest myśl teologiczna samego Marcina Lutra i ukształtowane przezeń kluczowe elementy luteranckiej refleksji teologicznej. W jednym z przyczynków w tomie *Odpowiedzialność za siebie...* Wolfgang Stierle dokonał przeglądu takich wątków teologii luteranckiej, które mogą się okazać ważne dla oceny procesów globalizacyjnych. Wśród nich wymienił: pojmowanie Słowa Bożego (zarówno Słowa kazania, jak i widzialnego – sakramentów); nacisk na egzegezę biblijną; naukę o Bogu (szczególnie wyrażoną przez M. Lutra w objaśnieniu I przykazania Dekalogu); nacisk na dobrodziejstwa zbawcze darowane przez Chrystusa; eklezjologię z jej opisaniem urzędu kościelnego jako służby i podkreśleniem roli lokalnego zboru w kontekście powszechnego kapłaństwa wierzących; antropologię i naukę o usprawiedliwieniu; koncepcję wolności chrześcijańskiej; podziały na Zakon i Ewangelię, a także naukę o dwóch regimentach³ oraz być może nieoczywisty motyw duchowego uzdrowienia, pojmowany w perspektywie luteranckiej chrystologicznie (Stierle 2005a: 158–160). Z powyższych wątków niżej zostaną omówione trzy przykłady luterskich⁴ inspiracji dla krytyki neoliberalnej ekonomii globalizacji. Pierwszy z nich to kluczowa reformacyjna teza teologiczna – usprawiedliwienia z łaski przez wiarę. Drugi to zasadnicza dla samorozumienia ŚFL koncepcja eklezjologii *communio* zakorzenionej w Lutrowym wczesnym wykładzie Wieczery Pańskiej. Trzeci zaś to wypowiedzi M. Lutra odnośnie do gospodarki, krytykujące praktyki wczesnokapitalistyczne i oddające jego rozumienie pracy.

Nauka o usprawiedliwieniu

Temat implikacji nauki o usprawiedliwieniu w ekonomii, pojawił się w dokumencie roboczym, który był podstawą wspomnianej konsultacji w Wittenberdze, odbywającej się pod hasłem *Usprawiedliwienie w kontekstach świata*⁵. W poświęconej temu tematowi części dokumentu krytycznie oceniono dominację neoliberalnej ideologii zwiastującej usprawiedliwienie przez produkcję, prosperitę i konsumpcję.

³ Chodzi o charakterystyczną dla luterskiej etyki politycznej doktrynę dwóch regimentów, a więc sposobów zarządzania światem przez Boga w ramach regimentu duchowego i świeckiego.

⁴ Przymiotnik używany dla wskazania, że dana teza/wątek myśli został zaczerpnięty bezpośrednio z pism Marcina Lutra, w odróżnieniu od wątków/tez „luteranckich”, które pochodzą z teologicznej refleksji całego nurtu chrześcijaństwa odwołującego się do Marcina Lutra, nie są zaś konieczne częścią jego osobistego dorobku.

⁵ W poniższych rozważaniach na temat dokumentu roboczego konsultacji *Usprawiedliwienie w kontekstach świata* odwołano się do badań własnych (Sojka 2015: 56–63).

Zdaniem autorów dokumentu to „rynek” stał się tym, który usprawiedliwia i potępia, oczekuje od ludzi i narodów dostosowania się do jego wymagań, rabując je z ich godności i autonomii. W odpowiedzi na tę diagnozę autorzy ci wskazują, że nauka o usprawiedliwieniu sprzeciwia się uzależnianiu godności osoby od okoliczności natury ekonomicznej, w jakiej funkcjonuje. Przesłanie usprawiedliwienia zakłada ich zdaniem, że uwolniony z ideologicznej stronnicości system ekonomiczny może być kierowany w stronę procesów dających większe pole współdziałania. Z usprawiedliwienia wynika życie w miłości do Boga i bliźnich, co przekłada się na wzajemne uznanie bliźnich w ramach lokalnych i globalnych struktur. W praktyce przesłanie usprawiedliwienia w kontekście ekonomicznym oznacza, np., że nie można żądać od krajów rozwijających się, by dostosowały się do wolnego rynku. To, czy spełnia on pokładane w nim oczekiwania, zależy od tego, czy generuje większą sprawiedliwość w ramach działań rynkowych. Usprawiedliwienie tworzy podstawę umożliwiającą pogłębienie dialogu międzyludzkiego (globalnych Północy i Południa, a także między przedstawicielami globalnego Południa), tak by zmiany w rzeczywistości ekonomicznej prowadziły do bardziej sprawiedliwego życia i handlu. Usprawiedliwienie w kontekście ekonomicznym oznacza praktycznie także:

1. Opowiadanie się za ofiarami tyranii rynku, pozbawianymi nie tylko zasobów naturalnych, ale i ludzkiej godności, która powinna być nienaruszalna.
2. Zrównoważoną ekonomię, która szanuje Ziemię i sprzeciwia się ukierunkowaniu jedynie na maksymalizowanie zysku mniejszości.
3. Odrzucenie „religii produktywności”.

Usprawiedliwienie stawia nad wszelką ekonomią Bożą *oikonomię*, która rozwija miłosierdzie i sprawiedliwość (LWF 2000: 182 i nast.).

W trakcie konsultacji takie powiązanie nauki o usprawiedliwieniu i rzeczywistości ekonomicznej spotkało się z zarzutem, że jest zbyt proste i zestawia ze sobą bezpośrednio kwestie nieporównywalne. Stawiająca ów zarzut Uwe Rieske-Braun nie neguje adekwatności nauki o usprawiedliwieniu dla oceny problemu globalizacji. Zwraca jednak uwagę, że lepszym podejściem byłoby nie przekładanie struktury religijnego uwolnienia w usprawiedliwieniu na struktury ekonomiczne, ale położenie nacisku na oddanie się w zaufaniu Duchowi Świętemu. Taki akt zawierzenia pozwoli kształtować przeżywanie doświadczenia usprawiedliwienia, tak by wywołana nim zmiana życia przekładała się na podstawę ludzi uczestniczących w życiu gospodarczym. Taka ocena próby aktualizacji nauki o usprawiedliwieniu w kontekście ekonomicznym podjęta przez omówiony wyżej dokument roboczy wynika z faktu, że jedną z zasadniczych tez autorki jest stwierdzenie: „«usprawiedliwienie» faktycznie oznacza bardzo konkretny egzystencjalny fundament, który ma określone konsekwencje i może być rozumiany tylko w świetle żywego doświadczenia wiary” (Rieske-Braun 2000: 200). Zatem nauka o usprawiedliwieniu nie stanowi prostego wzorca krytycznego rzeczywistości ekonomicznej, ale jednocześnie może być zasadniczym punktem wyjścia i motywacją dla tych, którzy ową rzeczywistość będą krytycznie zmieniać (Rieske-Braun 2000, *passim*). Mimo tej krytyki zaproponowane w dokumencie roboczym odrzucenie usprawiedliwienia przez środki ekonomiczne właściwe neoliberalnej ekonomii stało się istotnym motywem dalszych prac ŚFL nad kwestią globalizacji. Nawiązania do tego wątku są wyraźne w tomie

Odpowiedzialność za siebie..., zarówno w przedłożonym w nim dokumencie roboczym (LWF 2004a: 43–44), jak i w dokumencie *Wezwanie do udziału w przemianie ekonomicznej globalizacji*, który Rada ŚFL przyjęła w roku 2002, a potwierdziło Zgromadzenie w Winnipeg w Kanadzie, w roku 2003. Znalazło się w nim następujące stwierdzenie: „Jako luterkańska wspólnota jesteśmy zjednoczeni we wspólnym wyznaniu. Ufamy w Boży usprawiedliwiający akt zbawienia zamiast w założeń, logikę i wyniki neoliberalnego paradygmatu. [...] Jako lud Boży jesteśmy usprawiedliwieni przez Bożą łaskawą miłość, a nie przez chciwość nakierowaną na nieskończoną akumulację bogactwa, posiadania i władzy” (LWF 2004b: 133–134).

Innym interesującym wskazaniem na znaczenie nauki o usprawiedliwieniu dla krytyki rzeczywistości ekonomicznej w debacie ŚFL jest spostrzeżenie Guillermo Hansena z jego wystąpienia *An Economy of Grace? Money, Religion and Tyranny in Luther's Theology* (Ekonomia łaski? Pieniądze, religia i tyrania w teologii Lutra) w tomie *Reformacja w perspektywie globalnej*. Podkreśla on, że wzorcem krytycznego stosunku M. Lutra do wczesnokapitalistycznych praktyk, do którego jeszcze niżej wrócimy, był kluczowy element jego teologii, a mianowicie nauka o usprawiedliwieniu. Odchodziła ona od logiki długu/winy [niem. *Schuld*], za które człowiek musiał zadośćuczynić Bogu, na rzecz swoistej ekonomii łaski, w której zadośćuczynienie za dług/winę było darem Chrystusa. Dobrym przykładem takiej logiki jest Lutrowy opis „radosnej wymiany”⁶. W tym mającym swe źródła w średniowiecznej mistyce obrazie małżeństwa duszy z Chrystusem, zawieranego na podstawie wiary, dzięki której oboje partnerzy zyskują wspólnotę dóbr, Chrystus wnosi do niej sprawiedliwość, zaś dusza grzeszność. Między duszą a Chrystusem dochodzi do wymiany. Chrystus otrzymuje grzeszność duszy, za którą już zapłacił na krzyżu. Dusza zaś zyskuje wszystko, co konieczne do zbawienia (Hansen 2016: 74–77).

Eklezjologia *communio* i znaczenie Wieczery Pańskiej

Istotnym wątkiem krytyki rzeczywistości gospodarczej jest w refleksji ŚFL to, co Cynthia Moe-Lobeda nazwała „eucharystyczną etyką ekonomiczną”. Znaczenie tej koncepcji wynika z faktu, że przekłada się ona na kluczową koncepcję samorozumienia ŚFL jako *communio* – wspólnoty ugruntowanej także na współudziale w jednej Eucharystii – Wieczery Pańskiej. Jak stwierdza aktualny Statut ŚFL: „Światowa Federacja Luterkańska jest wspólnotą Kościołów, które wyznają Trójjedynego Boga, są zgodne w zwiastowaniu Słowa Bożego i złączone wspólnotą ambony i ołtarza” (LWF 2010: 1).

C. Moe-Lobeda, by dostarczyć podstaw dla „eucharystycznej etyki ekonomicznej”, odwołuje się do wczesnego pisma M. Lutra o Wieczery Pańskiej: *Kazania o najszlachetniejszym sakramencie świętego, prawdziwego ciała Chrystusa i o bractwach* (Luther 1884: 742–758). Kazanie to miało także w refleksji ŚFL istotne znaczenie w kształtowaniu jej eklezjologicznego samorozumienia jako *communio* (por.: Peura 2014: 71–74). C. Moe-Lobeda przywołuje cztery zasadnicze tezy z kazania Lutra (Moe-Lobeda 2004: 167):

⁶ Koncepcja pochodzi z pisma *O wolności chrześcijanina* (Luter 2009b: 34–35).

1. „Tak też samolubna miłość ma zostać wykorzeniona przez ten sakrament, i by ustąpiła miejsca miłości wzajemnej wszystkich ludzi” (Luther 1884: 754).
2. „Gdy więc zakosztowałeś tego sakramentu [...] Twoje serce musi więc oddać się w miłości i uczyć, jak ten sakrament jest sakramentem miłości i jak zostają ci udzielone miłość i wsparcie, jak z kolei ty powinieneś okazywać miłość i wsparcie Chrystusowi w jego potrzebujących” (Luther 1884: 745).
3. „Gdyż tam, gdzie miłość nie wzrasta codziennie i nie przemienia człowieka, by miał społeczność ze wszystkimi, tam nie ma owoców i znaczenia tego sakramentu” (Luther 1884: 748).
4. „Kiedyś używano tego sakramentu właściwie i uczono lud, tak dobrze rozumieć tę społeczność, że przynosili oni także zewnętrzne pokarmy i dobra do Kościoła i tam rozdzielali tym, którzy byli potrzebujący, [...] To wszystko wyblakło już i teraz jest tylko wiele mszy i wiele przyjmowania sakramentu, bez wszelkiego zrozumienia jego znaczenia i właściwego praktykowania. [...] nie chcą pomagać biednym [...] troszczyć się o potrzebujących” (Luther 1884: 747).

Powyższe tezy C. Moe-Lobeda komentuje następująco: „Etyka gospodarcza Lutra i jego teologia Eucharystii są nierozłączne. Owocem Eucharystii, «właściwie praktykowanej», jest *communio* moralnego pośrednictwa, które zajmuje się potrzebami ludzkimi oraz uprzywilejowuje potrzeby osób szczególnie narażonych. Gospodarcze praktyki wypływają z Eucharystii” (Moe-Lobeda 2004: 167).

Ten motyw eucharystycznych podstaw do krytyki neoliberalnej globalizacji pojawia się także w *Wezwaniu do udziału w przemianie ekonomicznej globalizacji*, które Rada ŚFL przyjęła w roku 2002, a w rok później potwierdziło Zgromadzenie w Winnipeg. Znalazło się w nim następujące stwierdzenie: „Poprzez komunie świętą jesteśmy ze sobą połączeni, a według Lutra «zmienieni» w naszych sąsiadów na całym świecie, z których wielu cierpi, płacze i umiera w wyniku dynamiki związanej z globalizacją gospodarczą. Inni w tej wspólnocie znajdują się w strategicznych miejscach, aby wpływać na jej przebieg i wyniki. Wspólnota jest sakramentalną i eklezjalną rzeczywistością, która wspólnie stanowi podstawę naszej tożsamości, tego jak postrzegamy jeden drugiego, oraz horyzontu naszych działań jako jednostek i Kościołów” (LWF 2005b: 135). Echa takiego pojmowania Eucharystii znajdziemy także w interpretacji jej znaczenia przez Zgromadzenie Ogólne ŚFL w Stuttgarcie: „Sakramentalne dzielenie chleba i wina zobowiązuje nas do troski o chleb powszedni naszych społeczeństw (1 Kor 11, 17–34). Jako wspólnota małych i dużych Kościołów zdajemy sobie sprawę, że wypełniamy obowiązek karmienia świata fizycznie i duchowo na różne sposoby, np. poprzez głoszenie Ewangelii, edukację i budowanie potencjału, społeczną i polityczną diakonię, rzecznictwo i skuteczną komunikację” (XI Assembly 2010b: 45).

Lutrowa etyka gospodarcza – krytyka kapitalizmu i postrzeganie pracy

Istotnym elementem wypowiedzi Marcina Lutra na temat gospodarki była krytyka praktyk wczesnokapitalistycznych. Ten element krytyczny jego wypowiedzi teologicznych często jest podnoszony w opracowaniach ŚFL na temat

ekonomicznej globalizacji. W części praktycznej dokumentu roboczego zawartego w tomie *Odpowiedzialność za siebie...* zajmującej się praktyczną stroną odpowiedzi Kościołów na ekonomiczną globalizację Luter wskazany został jako przykład osoby wspierającej opór wobec instytucji ekonomicznych (LWF 2005a: 45). Przywoływana jest w tym kontekście jego opinia z traktatu *O kupiectwie i lichwie* na temat kompanii handlowych jego czasów, które manipulując ceną: „naciskają i niszczą wszystkich małych kupców, podobnie jak szczupak małe rybki w wodzie, po prostu jakby byli panami ponad stworzeniami Bożymi, wolnymi od wszystkich praw wiary i miłości [...] Nie ma żadnej innej rady nad tę: odpuść (zostaw) [spółkę handlową], bo i tak nic innego z tego nie będzie. Jeśli mają pozostać spółki handlowe, to wtedy prawo i uczciwość muszą stracić na znaczeniu” (Luter 2009a: 176–178). Przytoczony cytat pojawia się także w oświadczeniu „*Chleb powszedni*” zamiast *chciwości...* przyjętym na Zgromadzeniu Ogólnym ŚFL w Stuttgarcie, gdzie skomentowany został następująco: „Marcin Luter wypowiedział się przeciw grzesznym systemom i praktykom, które prowadziły do ucisku i zubożenia ludzi. Mówił jasne «Nie» praktykom banków i kompanii handlowych swoich czasów [...] Odnosił się nie tylko do kilku chciwych jednostek, ale do systemu i założeń, na których się opierał, które oddzielały zarabianie od odpowiadania na ludzkie potrzeby i wymagały od niektórych, by nabywali jeszcze więcej” (XI Assembly 2010a: 67).

Do wskazówek gospodarczych M. Lutra nawiązuje też w swoim opracowaniu C. Moe-Lobeda. Także w odwołaniu do traktatu *O kupiectwie i lichwie* wskazuje na sformułowane w nim normy działalności gospodarczej. Pierwszą z nich jest pojmowanie sprzedaży jako aktu działania wobec bliźniego, który powinien być podporządkowany nie pryncypium zysku, ale służbie bliźniemu. Kolejną są wezwania Lutra skierowane do władz politycznych, by te regulowały handel, włącznie z wyznaczeniem pułapów cenowych. Dwie kolejne reguły dotyczą wyznaczania cen. Są one wyrazem wyżej sformułowanych generalnych zasad życia gospodarczego. Sprowadzają się do dwóch twierdzeń: „1. Nie kupuj towaru, kiedy jest tani i nie sprzedawaj, gdy ceny idą w górę; 2. Nie sprzedawaj po cenie tak wysokiej, jak dopuszcza rynek” (Moe-Lobeda 2004: 168).

Nieco inne aspekty refleksji Reformatora nad wskazaniem dla życia gospodarczego i handlu podnosi Thomas Kleffmann, w swoim opracowaniu odnoszącym się do Lutrowej teologii pracy jako podstawy sprawiedliwej ekonomii, w ramach tomu *Godność pracy...* Omawiając problem oddzielenia handlu i ekonomii rynku od hermeneutycznego kontekstu pracy, tak formułuje dwa Lutrowe kryteria sprawiedliwej ceny: pierwsze, dochód musi odnosić się do poniesionych nakładów pracy, ale także ryzyka związanego z działaniami handlowymi. Wszystko, co wykracza ponad poziom tak wyznaczonego dochodu, jest rabunkiem na tych, którzy pracują. Drugie kryterium, to wierność przykazaniu miłości bliźniego, a więc troska o bliźniego także w warunkach rynku. Kleffmann przypomina także w kontekście Lutrowej krytyki praktyk mieszczących się w ramach pojęć dumpingu cenowego i monopolu, przywoływane już przez C. Moe-Lobeda wskazania na zadania władzy politycznej w obszarze regulacji gospodarki (Kleffmann 2011: 57–63). Luterski postulat, by rzeczywistością gospodarczą kierowała nie logika rynku, a miłość bliźniego, znalazł odzwierciedlenie w *Posłaniu* wspomnianego już wyżej zgromadzenia w Winnipeg:

„Podkreślamy, wraz z Marcinem Lutrem, że praktyki ekonomiczne, które podważają dobrostan bliźniego (szczególnie najbardziej potrzebującego), muszą zostać odrzucone i zastąpione alternatywami. Luter przypomina także duchownym, że są zobowiązani demaskować ukrytą niesprawiedliwość praktyk ekonomicznych, która prowadzi do wyzysku potrzebujących” (X Vollversammlung 2005: 61).

W kontekście wykorzystania Lutrowej krytyki rzeczywistości gospodarczej interesujące są także dwie obserwacje poczynione przez Wolfganga Stierle i Guillermo Hansena. Obaj autorzy wskazują na znaczenie krytyki praktyki odpustowej jako traktowania zbawienia w kategoriach towaru ekonomicznego, dla późniejszych rozstrzygnięć Reformatora w zakresie etyki gospodarczej. Ponadto uwypuklają znaczenie objaśnienia pierwszego przykazania w *Dużym katechizmie*: „Bogiem jest to, od czego winniśmy się spodziewać wszystkiego dobrego i do czego możemy się uciec we wszystkich potrzebach. Mieć Boga nie znaczy nic innego, jak ufać Mu z całego serca i wierzyć. Nieraz mówiłem, że jedynie ufność i wiara serca czynią zarówno Boga, jak bożka. Jeśli wiara i ufność są prawdziwe, to i twój Bóg jest prawdziwy; odwrotnie zaś, gdzie ufność jest fałszywa i niewłaściwa, tam nie ma też prawdziwego Boga. [...] Niejeden myśli, że ma Boga i dość wszystkiego, gdy posiada pieniądze i mienie; buduje na tym i chełpi się z tego tak niewzruszenie i pewnie, iż nie dba o nic innego. Zaiste, taki ma także Boga, który się nazywa mamona – to jest pieniądz i mienie, którym oddaje całe serce. Mamona jest najpospolitszym bożyszczem tego świata” (Luter 2011: 62). To dla W. Stierle dowód, że „Luter rozważa stosunek do pieniędzy nie w kategoriach etycznych [...] ale *stricte* teologicznych” (Stierle 2005b: 189). Zdanie to podziela G. Hansen, widząc w takim objaśnieniu pierwszego przykazania dowód na to, że Luter dokonuje identyfikacji: „...rzeczywistości pieniądza i jego instrumentów nie tylko jako etycznych i praktycznych problemów, ale jako kwestii wyznania” (Hansen 2016: 69). Z tym wiąże się kolejne spostrzeżenie Hansena: „Luter był nie tylko uważnym obserwatorem i analitykiem wczesnych praktyk, które później znane będą jako «kapitalizm», ale także identyfikował takie praktyki jak kredyt, dług, inflacja, oprocentowanie, lichwa, czynsz i monopol jako wyrazy niewiary, demonicznej rzeczywistości lub wręcz królestwa szatana” (Hansen 2016: 70–71). Takie interpretacje pierwszego przykazania znalazły też odzwierciedlenie w oświadczeniu Zgromadzenia Ogólnego ŚFL w Stuttgarcie w roku 2010 „*Chleb powszedni zamiast chciwości...*”, gdzie w jego kontekście stwierdzono: „Dla ŚFL jako organizacji opartej na wierze chrześcijańskiej kluczowe znaczenie ma wypowiedanie się na temat chciwości, gdyż u swej podstawy jest ona głęboko duchową kwestią” (XI Assembly 2010a: 66).

Te krytyczne wobec wczesnokapitalistycznych praktyk rozważania Lutra o etyce gospodarczej należy uzupełnić o jego postrzeganie pracy⁷, jak czyni to w swoim opracowaniu T. Kleffmann. Autor ten widzi podstawę dla sprawiedliwej ekonomii nie tylko w luterskiej krytyce mechanizmów rynkowych, ale też w określonej wizji pracy rozwiniętej przez Reformatora. Na wstępie Kleffmann wskazuje, że dla Lutra człowiek przeznaczony jest przez Boga do pracy, to jest jakiegoś rodzaju znaczącej

⁷ W poniższych rozważaniach na temat Lutrowej etyki pracy odwołano się do badań własnych (Sojka 2016: 132–136).

aktywności. By jednak pojąć Boży sens pracy, konieczne jest uwolnienie człowieka w usprawiedliwieniu jedynie z łaski przez wiarę. Praca w takim kontekście staje się nabożeństwem, oddawaniem Bogu chwały. Tak rozumiana nie może zajmować całego czasu człowieka. Musi istnieć odpowiedni balans między pracą a odpoczynkiem. Musi ona być dla człowieka obszarem, w którym uświadamia sobie swoje odniesienie do Boga, i gdzie to odniesienie znajduje swoją realizację. Stąd nie każda praca, szczególnie nie ta, która prowadzi do bezmyślności, może być traktowana jako nabożeństwo. Temu służy też Lutrowa interpretacja III przykazania dotyczącego odpoczynku jako czasu, w którym to Bóg działa w człowieku. Fakt upadku w grzech nie pozbawił pracy jej podstawowego sensu, tj. służby na rzecz miłości bliźniego oraz tego, że dzięki niej Bóg podtrzymuje istnienie świata. Jednak fakt, że zadania tego podejmują się grzesznicy, prowadzi do tego, że ten sens pracy bywa pomijany, a ona sama nadużywana. Stąd w Lutrowym traktacie *O wolności chrześcijanina* praca stała się także elementem samodyscypliny. To ona, obok realizacji miłości bliźniego, jest w tym piśmie ukazana jako główny cel dobrych uczynków (Kleffmann 2011: 51–53).

Thomas Kleffmann zwraca także uwagę, że w myśleniu M. Lutra praca odgrywa również rolę modlitwy. Zyskuje ona ten wymiar, kiedy w perspektywie wiary człowiek uświadamia sobie, że to Bóg zapewnia mu wszystko, zarówno cielesnie, jak i duchowo. Bożym powołaniem dla człowieka nie jest lenistwo, ale wykonywanie swojego zawodu-powołania. Kleffmann wskazuje w tym kontekście na rozróżnienie między pracą na rzecz zapewnienia sobie bytu a poleganiu w tej kwestii na własnych osiągnięciach. Z tym wiążą się wezwania Reformatora, by nie niepokoić się o to, czy Bóg zapewni człowiekowi dzięki jego pracy wystarczającą ilość dóbr do życia. Kleffmann łączy tak rozumiany niepokój opisany w pismach M. Lutra z *konkupiscencją* (pożądliwością), a więc zasadniczym wzorcem grzechu pierworodnego. Ukazuje też pracę napędzaną chciwością jako totalne pogrążenie się w niepokoju, prowadzące do utraty prawdy o życiu, które jest stworzone i przepełnione sensem. Pominięcie tego, że wszystko, co otrzymujemy, także jako owoc pracy, jest darem, realizuje się nie tylko w motywacji do pracy, ale także sytuacji, w której człowiek definiuje samego siebie poprzez owoce swojej pracy, które zaczynają kreować jego świat i tożsamość. Człowiek pracujący, który motywację do swojej pracy widzi w jedynie w zysku i przez jego pryzmat postrzega też wszelkie owoce swojej pracy, wymyka się Lutrowemu ujęciu pracy jako nakierowanej na podtrzymanie życia i miłość bliźniego (Kleffmann 2011: 53–55).

Reformator dostrzegął bowiem w każdym znanym mu rodzaju pracy epoki przedindustrialnej jej element wkładu w dobro wspólne. Podział zadań w społeczeństwie realizowanych w ramach podziału pracy przez różne osoby dla dobra wspólnego jest dla niego przejawem Bożego porządku. Bóg zaś jest tym, który powołuje [niem.: *beruft*] do wykonania specyficznego zadania w owym porządku. Za tym stoi przekonanie o równej wartości poszczególnych zadań i profesji w Bożych oczach. Przy czym M. Luter dostrzega konieczność krytycznego oglądu poszczególnych prac z perspektywy dobra wspólnego (np. udział żołnierzy w niesprawiedliwej wojnie czy handel towarami luksusowymi). Jednocześnie Reformator krytykuje osiągnięcie zysków nie na podstawie pracy, uznając to za niesprawiedliwe okradanie

pracujących. Z tym wiąże się jego krytyka zysków z handlu, czy kapitału (Kleffmann 2011: 55–57). Do tej krytyki postrzegania działalności gospodarczej w kategoriach zysku i kapitału pojawiającej się u Lutra w kontekście jego pojmowania pracy nawiązuje G. Hansen. Zwraca on uwagę, że dla Lutra pozyskiwanie pieniędzy było ściśle związane z pracą. Przywołuje stwierdzenie z *Wielkiego kazania o lichwie*: „Nie możesz zarabiać pieniędzy tylko pieniędzmi” (Luther 1888: 54) i komentuje je następująco: „Wspólnoty chrześcijańskie [Luter] wyobrażał sobie jako przestrzenie praktyk «komunistycznych», gdzie wymianą i handlem nie rządzą logika i gromadzenie kapitału przez wykorzystywanie pracy, czy to przez finansowe mechanizmy poręczeń, kredytów opartych na odsetkach, czy sprzedawanie towarów «tak drogo jak się da»” (Hansen 2016: 76).

Podsumowanie

Powyżej przedstawiono trzy przykłady motywów zaczerpniętych z myśli Marcina Lutra, które dostarczają krytycznego impulsu dla refleksji prowadzonej przez Światową Federację Luterancką nad rzeczywistością globalizacji. Istotne, że wszystkie są koncepcjami przede wszystkim teologicznymi. Widać to nie tylko w przypadku aktualizacji w debacie w ramach ŚFL fundamentalnych przekonań soteriologicznych (nauka o usprawiedliwieniu) czy eklezjologicznych (Kościół jako *communio* zakorzenione w Wieczery Pańskiej), ale także w rozważaniach Lutra z zakresu tego, co dziś zaliczane jest w ramach etyki teologicznej do etyki gospodarczej, a więc kwestii krytyki kapitalizmu czy też pojmowania pracy. Powyższe przykłady ukazują nie tylko najważniejsze teologiczne uzasadnienia krytyki globalizacji obecne we współczesnym luteranckim dyskursie, ale także ukazują sposoby aktualizacji treści właściwych dla teologicznego myślenia XVI-wiecznej reformacji, jakie obecne były w wewnątrzluteranckiej debacie na forum ŚFL. Przykłady te ukazują dążenie do traktowania teologicznych ocen i impulsów jako mających przełożenie na konkretną, doświadczaną rzeczywistość. Odzwierciedla to typowe dla teologii Lutra zakorzenienie myślenia teologicznego w egzystencjalnej sytuacji tych, którzy ową teologiczną refleksję podejmują.

Kontekstualność rozważań teologicznych jest jedną z zasadniczych cech dyskursu we współczesnym luteranizmie. Pozwala sięgać do bogatych treści własnej tradycji teologicznej, do których luteranizm jest silnie przywiązany i jednocześnie nie traktować ich jedynie jako konstruktów teoretycznych, ale odnosić do zaistniałych współczesnych wyzwań, także na polu ekonomii. Takie zakorzenienie praktycznej, społecznej, krytycznej refleksji wydaje się także chronić w pewnym stopniu debatę prowadzoną w ramach ŚFL przed zagubieniem wymiaru duchowego i teologicznego. Wymiar ten jest zaś istotowym elementem jej tożsamości. ŚFL nie jest bowiem tylko organizacją międzynarodową rozumianą w kategoriach instytucjonalnych, która ma za zadanie reprezentować w debacie publicznej określone środowiska kościelne, ale jest także wspólnotą Kościołów. Oznacza to, że ŚFL nie postrzega samej siebie w pierwszym rzędzie poprzez powiązania instytucjonalne, ale daje pierwszeństwo w swoim samorozumieniu teologicznym przekonaniom, które odnoszą się do wspólnoty w tym, co święte [*communio in sacris*], a więc w zwiastowanym Słowie Ewangelii i sprawowanych sakramentach.

Bibliografia

- VIII Vollversammlung der LWB (1990a). *Ich habe das Schreien meines Volkes gehört... Botschaft der Vollversammlung*, LWB-Report 28/29, s. 127–143.
- IX Vollversammlung der LWB (1997). *Bericht und Verpflichtung der Neunten Vollversammlung des Lutherischen Weltbundes*. W: *Offizieller Bericht der Neunten Vollversammlung des Lutherischen Weltbundes. Hong-Kong 8.–16. Juli 1997*, Genf: Lutherische Weltbund, s. 43–62.
- X Vollversammlung der LWB (2005). *Botschaft der Zehnten Vollversammlung, w: Zur Heiligung der Welt*. W: *Offizieller Bericht Zehnte Vollversammlung des LWB Winnipeg, Kanada, 21.–31. Juli 2003*, Genf: Lutherische Weltbund, s. 51–67.
- XI Assembly of LWF (2010a). *Public Statement on „Daily Bread“ Instead of Greed: an LWF Call for Economic Justice*. W: *Give Us Today Our Daily Bread. Official Report LWF Eleventh Assembly Stuttgart, Germany, 20–27 July 2010*, Geneva: Lutheran World Federation, s. 65–69.
- XI Assembly of LWF (2010b). *Message from the Eleventh Assembly*. W: *Give Us Today Our Daily Bread. Official Report LWF Eleventh Assembly Stuttgart, Germany, 20–27 July 2010*. Geneva: Lutheran World Federation, s. 41–46.
- Blomquist K. (2005). *Verantwortung füreinander – Rechenschaft voreinander. Neoliberale Globalisierung als Anfrage an die lutherische Kirchengemeinschaft*, LWB Dokumentation 50.
- Greive W. (red.). (2000). *Justification in the World's Context*, LWF Documentation 45.
- Hansen G. (2016). *An Economy of Grace? Money, Religion and Tyranny in Luther's Theology*, LWF – Documentation 61, s. 69–84.
- Hintz M. (2006). *Chrześcijańskie sumienie. Rozważania o etyce ewangelickiej*. Katowice: Wydawnictwo Głos życia.
- Karski K., Napiórkowski S.C. (red.) (2003). *Bliżej wspólnoty. Katolicy i luteranie w dialogu 1965–2000*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Kleffmann T. (2011). *Luther's Theology of Work – The Basis of a Just Economy*. LWF – Documentation 56, s. 51–64.
- Luter M. (2009a). *O wolności chrześcijanina*. W: M. Luter, *Pisma etyczne*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Augustana, s. 28–53.
- Luter M. (2009b). *O kupiectwie i lichwie*. W: M. Luter, *Pisma etyczne*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Augustana, s. 161–178.
- Luter M. (2011). *Duży katechizm*. W: *Księgi wyznaniowe Kościoła lutherańskiego*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Augustana, s. 57–142.
- Luther M. (1884). *Eyn Sermon von dem Hochwirdigen Sacrament des Heiligen Waren Leychnams Christi und von Bruderschaften*. W: *D. Martn Luthers Werke*. Weimar: Hermann Böhlau, t. 2, s. 742–758.
- Luther M. (1888). *Eyn Sermon von dem Wucher*. W: *D. Martn Luthers Werke*. Weimar: Hermann Böhlau, t. 6, s. 36–60.
- LWF (2000). *Controversy Regarding the Context of the Doctrine of Justification*. LWF Documentation 45, s. 181–186.
- LWF (2005a). *Engagement einer Gemeinschaft von Kirchen angesichts der wirtschaftlichen Globalisierung*. LWB Dokumentation 50, s. 23–56.
- LWF (2005b). *Aufruf zur Beteiligung an der Verwandlung der wirtschaftlichen Globalisierung*. LWB Dokumentation 50, s. 129–142.

- LWF (2010). *Constitution Of The Lutheran World Federation*, Genf: Lutheran World Federation, Pobrano z: <https://www.lutheranworld.org/sites/default/files/Constitution%20EN%20final.pdf> (20.04.2017).
- Moe-Lobeda C. (2004). *Die Communio und eine Spiritualität des Widerstandes*. LWB Dokumentation 50, s. 165–177.
- Mtata K. (red.). (2011). *Dignity of Work – Theological and Interdisciplinary Perspectives*. LWF Dokumentation 56.
- Peura S. (2014). *Kościół jako duchowna communio u Lutra*. W: M. Hintz, J. Sojka (red.). *Kościół i urząd kościelny w dokumentach i opracowaniach Światowej Federacji Luterskiej*. Bielsko-Biała: Wydawnictwo Augustana, s. 67–90.
- Sinaga M. (red.). (2012). *A Common Word Buddhists and Christians Engage Structural Greed*. Geneva: Lutheran World Federation.
- Sojka J. (2015). „Nauka o usprawiedliwieniu a współczesność. Pytania o aktualizację kluczowego tematu teologii ewangelickiej na przykładzie refleksji Światowej Federacji Luterskiej”. *Collectanea Theologica* 85(3), s. 49–66.
- Sojka J. (2016). „Teologia Marcina Lutra w debacie Światowej Federacji Luterskiej po roku 2010”. *Gdański Rocznik Ewangelicki* 10, s. 122–138.
- Stierle W. (2005a). *Theologische Aspekte der Globalisierung aus lutherischer Perspektive*. LWB Dokumentation 50, s. 157–160.
- Stierle W. (2005b). *Vom theologischen Mehrwert des Geldes – „Machet euch Freunde mit dem ungerechten Mammon!“*. LWB Dokumentation 50, s. 219–224.

Theological Heritage of Martin Luther as an Inspiration for the Contemporary Criticism of Globalisation, on the Basis of a Publication by the Lutheran World Federation

Abstract

One of the more interesting threads in modern debate within Lutheranism in the world is the question of actualisation of Martin Luther's theology in relation to modern problems and challenges. An example of such efforts are, among other things, statements and publications issued under the auspices of the largest international organisations bringing together the Lutheran churches, the Lutheran World Federation – Communion of Churches. After the year 2000, one of the most important areas of interest in the reflection undertaken by the Federation in response to the challenges that its churches are facing was current economic situation, and especially globalisation processes. One of the inspirations for this critical reflexion was a new reading of the Reformer's theological thought, with special attention paid to its threads dedicated to certain economic issues (including but not limited to work and trade), as well as to the perception of the church in the categories of mutually responsible and supportive communion (including the early stadium of Lutheran theology of the Lord's Supper), and the key theological message of the Reformation, i.e. the teaching on Salvation by grace through faith alone. The article presents how in the study programmes of the Lutheran World Federation since the year 2000 the references to these areas of Martin Luther's theology are used as critical tools when dealing with modern economic relations. It allows, at the same time, to show how modern heirs of the Reformation read Luther's theological heritage in relation to the challenges of modern economic life.

Key words: lutheranism, globalisation, Martin Luther, Lutheran World Federation